

YOSHLAR O‘RTASIDA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH —
JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISH OMILI

Kadirova Shaxina G‘ayratjonova

Chilonzor tuman 3-son texnikumi, dispetcherlik xizmati operatori yo‘nalishi o‘quvchisi

Ilmiy rahbar: Almatova Saodat Ismatovna

*Chilonzor tuman 3-son texnikumi direktorining yoshlar bilan ishlash bo‘yicha
o‘rinbosari*

Annotatsiya: Maqolada yoshlar o‘rtasida huquqiy madaniyatni yuksaltirishning mazmuni, uning jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olishdagi ahamiyati hamda ta’lim muassasalarida amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan profilaktik yondashuvlar tahlil qilinadi. Huquqiy madaniyat qonunlarni bilish bilangina cheklanmay, huquq va majburiyatlarni anglash, qonuniy xulq-atvorni kundalik hayotda qo‘llash, boshqalarning huquqlarini hurmat qilish va huquqiy muammolarda to‘g‘ri yo‘l tutishni ham qamrab oladi. Ish nazariy-adabiy tahlil shaklida tayyorlangan; unda o‘tkazilmagan so‘rovnoma yoki statistik tadqiqot natijalari keltirilmagan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, huquqiy madaniyat, huquqiy ong, jinoyatchilik profilaktikasi, huquqbuzarlik, qonuniy xulq-atvor, ta’lim, fuqarolik mas’uliyati.

Abstract: The article examines the importance of developing legal culture among young people as a factor in preventing crime and offences. Legal culture includes knowledge of laws, awareness of rights and responsibilities, respect for the rights of others and lawful behaviour. The paper discusses the roles of family, educational institutions, community engagement and digital literacy. It is a theoretical review and does not present fabricated survey findings or statistics.

Keywords: youth, legal culture, legal awareness, crime prevention, lawful behaviour, education, civic responsibility.

KIRISH

Jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy barqarorlik va fuqarolarning xavfsizligi ko‘p jihatdan aholining huquqiy ongi hamda huquqiy madaniyati darajasiga bog‘liq. Qonun ustuvor bo‘lgan jamiyatda har bir inson o‘z huquqlarini bilishi, majburiyatlarini anglashi va boshqa shaxslarning qonuniy manfaatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi zarur. Ayniqsa, yoshlar orasida huquqiy madaniyatni shakllantirish dolzarb vazifadir. Chunki yoshlik davrida shakllangan qarashlar, odatlar va xulq-atvor me‘yorlari insonning keyingi hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Huquqiy madaniyat — shaxsning qonunlarga munosabati, huquqiy bilimlari, huquqiy qadriyatlarni anglash darajasi va kundalik faoliyatida qonuniy me‘yorlarga amal qilishini ifodalovchi murakkab tushunchadir. Huquqiy bilimga ega bo‘lish muhim, biroq bu bilim amaliy xulq-atvorda namoyon bo‘lgandagina samarali natija beradi. Yoshlarning o‘zaro muloqotda zo‘ravonlikka yo‘l qo‘ymasligi, nizolarni qonuniy va tinch yo‘l bilan hal etishi,

mulkka ehtiyotkor munosabatda bo‘lishi hamda internetdan mas’uliyat bilan foydalanishi huquqiy madaniyatning amaliy ko‘rinishlaridir.

Jinoyatchilikning oldini olish faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati bilan cheklanmaydi. Bu jarayonda oila, ta’lim muassasasi, mahalla, yoshlar tashkilotlari va keng jamoatchilikning hamkorligi muhim. Profilaktikaning samarali yo‘li yoshlarni huquqbuzarlik sodir etganidan keyin jazolash bilangina cheklanmasdan, bunday xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan sabab va sharoitlarni barvaqt aniqlash, huquqiy bilim va ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirishdir.

Maqolaning maqsadi — yoshlar huquqiy madaniyatini yuksaltirishning nazariy asoslarini yoritish, uning jinoyatchilik profilaktikasidagi o‘rnini tahlil qilish va texnikum hamda boshqa ta’lim muassasalarida qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

TADQIQOT MATERIALLARI VA USULLARI

Maqola nazariy tahlil va tavsifiy yondashuv asosida tayyorlandi. Unda O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy-huquqiy tamoyillari, yoshlar siyosati va huquqbuzarliklar profilaktikasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek, huquqiy tarbiya va yoshlar bilan ishlashga doir ilmiy-uslubiy qarashlar umumlashtirildi. Tahlilda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va mantiqiy xulosa chiqarish usullaridan foydalanildi.

Ish birlamchi empirik tadqiqot hisoblanmaydi. Muayyan ta’lim muassasasida so‘rovnoma, intervyu yoki statistik kuzatuv o‘tkazilgani haqida ma’lumot berilmagani sababli maqolaga sun’iy raqamlar va natijalar kiritilmadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Huquqiy madaniyatning tarkibiy qismlari

Yoshlarning huquqiy madaniyati o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Birinchisi — huquqiy bilim: Konstitutsiya, qonunlar, huquq va majburiyatlar, javobgarlik asoslari hamda huquqiy himoya mexanizmlari haqida tushunchaga ega bo‘lish. Ikkinchisi — huquqiy ong: qonunlarning jamiyat hayotidagi ahamiyatini anglash, adolat va qonuniylik qadriyatlarini e’tirof etish. Uchinchisi — huquqiy ko‘nikmalar: nizolarni zo‘ravonliksiz hal etish, zarur vaziyatda tegishli idora yoki mutaxassisga murojaat qilish, o‘z huquqlarini qonuniy usulda himoya qilish. To‘rtinchisi — qonuniy xulq-atvor: kundalik hayotda qonun talablariga rioya qilish.

Huquqiy madaniyat yoshlarni nafaqat o‘z huquqlarini talab qilishga, balki majburiyatlarini bajarishga ham undaydi. Ta’lim muassasasining ichki tartib-qoidalariga rioya etish, jamoat joylarida tartibni saqlash, boshqa insonning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, begona mulkka zarar yetkazmaslik hamda raqamli muloqotda odob me’yorlariga amal qilish shular jumlasidandir.

Huquqiy madaniyat va jinoyatchilik profilaktikasi

Jinoyatchilik profilaktikasida huquqiy madaniyatning ahamiyati yoshlarning xatti-harakat oqibatlarini oldindan anglay olishida namoyon bo‘ladi. Qonuniy javobgarlikning mazmunini tushungan, o‘z tanlovi oqibatini baholay oladigan yosh noqonuniy takliflar va bosimlarga nisbatan tanqidiy munosabat bildirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, huquqiy bilim profilaktikaning yagona omili emas: ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar,

bandlik, ta’limdagi muvaffaqiyat, ruhiy-ijtimoiy qo’llab-quvvatlash va tengdoshlar ta’siri ham muhimdir.

Profilaktik ishlar yoshlarni qo’rqitish yoki faqat jazoni eslatishga asoslanmasligi kerak. Huquqiy vaziyatlarni muhokama qilish, hayotiy misollarni tahlil etish, muloqot va nizolarni boshqarish ko’nikmalarini rivojlantirish samaraliroq yondashuv hisoblanadi. Yoshlar savollariga hurmat bilan javob oladigan muhitda huquqiy masalalarni chuqurroq o’zlashtiradi.

Ta’lim muassasasining o’rni

Texnikum va kasbiy ta’lim muassasalari yoshlarning kasbiy bilimlari bilan bir qatorda fuqarolik mas’uliyati va ijtimoiy ko’nikmalarini shakllantiradigan muhim maskandir. Huquqiy mavzularni tarbiyaviy soatlar, kasbiy amaliyot va jamoaviy loyihalar bilan bog’lash mumkin. Mehnat munosabatlari, shartnoma, iste’molchi huquqlari, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va internetdagi mas’uliyat masalalari o’quvchilarning kundalik hayotiga bevosita daxldordir.

YOSHLAR BILAN ISHLASHDA SAMARALI YO’NALISHLAR

1. Interaktiv huquqiy mashg’ulotlar

Huquqiy mavzularni sodda va tushunarli yetkazish uchun munozara, vaziyatli topshiriq, savol-javob, rolli mashqlar va kichik guruhlarda ishlash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, jamoat joyidagi nizo, internet orqali haqorat, birovning mulkiga zarar yetkazish yoki shaxsiy ma’lumotlarni ruxsatsiz tarqatish kabi vaziyatlar muhokama qilinadi. O’quvchilar vaziyatning huquqiy tomonini aniqlaydi, ishtirokchilarning huquq va majburiyatlarini belgilaydi hamda qonuniy yechim taklif qiladi.

2. Mutaxassislar bilan uchrashuvlar

Profilaktika inspektorlari, yuristlar, advokatlar va boshqa mutaxassislar ishtirokidagi uchrashuvlar nazariy bilimlarni hayotiy misollar bilan boyitadi. Tadbirlar bir tomonlama ma’ruza shaklida emas, balki o’quvchilarning savollariga javob berish va huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish tarzida tashkil etilishi lozim. Mutaxassislar javobgarlik masalalarini tushuntirish bilan birga, huquqbuzarlikning oldini olish va yordam so’rash yo’llarini ham ko’rsatishi kerak.

3. Oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligi

Yoshlarning huquqiy tarbiyasi uzluksiz jarayon bo’lib, oila va ta’lim muassasasidagi talablar bir-birini to’ldirishi zarur. Ota-onalar bilan davra suhbatlari, mahalla faollari bilan hamkorlikdagi loyihalar, bo’sh vaqtni mazmunli tashkil etish va ijtimoiy ko’makka muhtoj o’quvchilarni qo’llab-quvvatlash profilaktikaning muhim yo’nalishlaridir. Muammoli vaziyatga duch kelgan yoshni tamg’alash yoki kamsitish o’rniga, uning holatini xolis o’rganish va zarur yordamga yo’naltirish lozim.

4. Raqamli makonda huquqiy savodxonlik

Yoshlar muloqot, ta’lim va axborot almashishning katta qismini internet orqali amalga oshiradi. Shu sababli kiberxavfsizlik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, mualliflik huquqi, onlayn firibgarlik, kiberbulling, yolg’on axborot va internetdagi odob masalalari huquqiy tarbiyaning ajralmas qismidir. O’quvchilarga shubhali havolalardan ehtiyot bo’lish, maxfiy

ma'lumotlarni tarqatmaslik, haqoratli kontentni ulashmaslik va qonunbuzarlik alomatlari yuzasidan ishonchli kattalar yoki mutaxassisga murojaat qilish ko'nikmalari o'rgatiladi.

5. Ijobiy tengdoshlar muhitini shakllantirish

Tengdoshlar ta'siri yoshlarning qarorlariga kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois huquqiy targ'ibotda faol va mas'uliyatli o'quvchilarni jalb etish, tengdoshlar yetakchilari orqali ijobiy tashabbuslarni yoyish, sport, san'at, kasbiy to'garaklar va volontyorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash foydali. O'quvchilarda hamkorlik, o'zaro hurmat va mas'uliyat tuyg'usini rivojlantirish muhim.

MUHOKAMA

Tahlil huquqiy madaniyatni yuksaltirish jinoyatchilikning oldini olishga uzoq muddatli tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadigan omillardan biri ekanini ko'rsatadi. Huquqiy bilim yoshlarning o'z xatti-harakatini ongli boshqarishiga yordam beradi, biroq u ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va sog'lom muhit bilan mustahkamlanishi lozim. Faqat ma'ruza va ogohlantirishlarga asoslangan tadbirlar yoshlarning faol ishtirokini ta'minlamasligi mumkin. Shu sababli ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlar, ochiq muloqot va muammoli vaziyatlarni birgalikda hal qilish usullarini kengaytirish zarur.

Huquqbuzarliklarning oldini olishda yoshlarning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, maxfiylikni saqlash va kamsitmaslik tamoyillariga amal qilish muhim. O'quvchining xulqidagi muammo darhol uni jinoyatga moyil deb baholash uchun asos bo'la olmaydi. Har bir holat individual ko'rib chiqilishi, zarur bo'lsa pedagog, psixolog, ota-ona va tegishli mutaxassislar hamkorligida qo'llab-quvvatlash choralari belgilanadi.

Taklif etilgan yo'nalishlar ta'lim muassasasida huquqiy tarbiya ishlarini tizimli tashkil etishga xizmat qilishi mumkin. Ularning samaradorligini keyinchalik baholash uchun mashg'ulotlarda qatnashish, o'quvchilarning huquqiy savollarga javob berish darajasi, vaziyatlarni tahlil qilish ko'nikmalari va tadbirlar yuzasidan fikr-mulohazalar kabi mezonlardan foydalanish mumkin.

XULOSA

1. Yoshlar huquqiy madaniyati huquqiy bilim, huquqiy ong, qonuniy xulq-atvor va o'z huquq hamda majburiyatlariga mas'uliyatli munosabatning birligidan tarkib topadi.

2. Huquqiy madaniyat jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim profilaktik omil bo'lib, yoshlarning xatti-harakat oqibatlarini anglashiga va qonuniy qaror qabul qilishiga yordam beradi.

3. Ta'lim muassasalarida huquqiy tarbiya interaktiv mashg'ulotlar, mutaxassislar bilan uchrashuvlar, hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish va raqamli savodxonlikni rivojlantirish orqali kuchaytirilishi lozim.

4. Oila, mahalla, ta'lim muassasasi va jamoatchilik hamkorligi huquqiy tarbiyaning uzluksizligini ta'minlaydi. Yoshlarni kamsitmasdan, qo'llab-quvvatlashga asoslangan yondashuv ustuvor bo'lishi kerak.

5. Huquqiy madaniyatni yuksaltirish tadbirlari muntazam va amaliy yo'naltirilgan tarzda tashkil etilib, natijasi pedagogik mezonlar asosida baholab borilishi maqsadga muvofiq.

AMALIY TAVSIYALAR

- Texnikumda har oy kamida bir marta muayyan huquqiy mavzuga bag‘ishlangan interaktiv mashg‘ulot tashkil etish.
- O‘quvchilar uchun huquqiy maslahat va murojaat qilish yo‘llari ko‘rsatilgan axborot burchagi yoki elektron ma‘lumot sahifasini shakllantirish.
- Kiberbulling, internet firibgarligi, shaxsiy ma‘lumotlar daxlsizligi va onlayn muloqot madaniyati bo‘yicha amaliy suhbatlar o‘tkazish.
- Ota-onalar, mahalla va mutaxassislar ishtirokida profilaktik uchrashuvlarni yo‘lga qo‘yish.
- O‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport, ijodiy va volontyorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash.
- Huquqiy tadbirlar samaradorligini anonim fikr-mulohaza va bilimni baholash topshiriqlari orqali muntazam tahlil qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi O‘RQ-371-son “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrdagi O‘RQ-406-son “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Amaldagi tahrir.
5. O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi. Amaldagi tahrir.
6. United Nations. Convention on the Rights of the Child. 1989.
7. UNODC. Education for Justice (E4J): Crime Prevention and Criminal Justice educational resources. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.
8. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO; 2015.